

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІНФОРМАТИКИ І ПРАВА

В. М. Брижко, В. М. Фурашев

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

2-ге видання, доповнене

Харків
«Право»
2021

*Рекомендовано до друку
вченою радою Науково-дослідного інституту інформатики і права
Національної академії правових наук України
(протокол № 11 від 03.12.2020 р.)*

Рецензенти:

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

І. Ф. Корж, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Д. В. Ланде, доктор технічних наук, професор, завідувач відділу спеціалізованих засобів моделювання Інституту проблем реєстрації інформації НАН України

Брижко В. М.

Б43 Інформаційне право та інформаційне законодавство / В. М. Брижко, В. М. Фурашев ; НДІП НАПрН України. – 2-ге вид., допов. – Харків : Право, 2021. – 288 с.

ISBN 978-966-998-080-9

Наукове видання присвячено проблематиці стану, перспективам та системному впорядкуванню суспільних відносин в інформаційній сфері на основі узагальнення філософсько-гуманітарного і теоретичного знання про інформаційне право та інформаційне законодавство як специфічній формі соціального буття людей. Метою даного видання є викладення поглядів на формування системи філософських, наукових, теоретичних та практичних знань щодо методології і методики професійної діяльності ефективного застосування приписів інформаційного права та норм інформаційного законодавства в процесі регулювання суспільних відносин, пов'язаних з формуванням, використанням, обігом та захистом інформації, інформаційних ресурсів, створенням і функціонуванням інформаційних систем.

Видання може бути корисне під час розробки/доповнення навчально-методичних програм та матеріалів з дисциплін, пов'язаних з інформаційним правом та інформаційним законодавством. Також видання може бути корисним всім, хто бажає отримати теоретичні знання і практичні навички у вивченні проблем інформаційного права та вдосконаленні нормативно-правового впорядкування суспільних відносин щодо інформації, інформатики, інформатизації в умовах формування інформаційного суспільства.

УДК 383:681.3

© Брижко В. М., Фурашев В. М., 2020

© Брижко В. М., Фурашев В. М.,
доповнення, 2021

© Оформлення. Видавництво «Право»,
2021

ISBN 978-966-998-080-9

З М І С Т

	Стор.
Передмова	5
Розділ I. ФІЛОСОФІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПІЗНАННЯ	6
1.1. Право у філософії пізнання.....	6
1.2. Джерела знань філософії права	10
1.2.1. Онтологія	10
1.2.2. Аксиологія	20
1.2.3. Антропологія	27
1.2.4. Гносеологія	43
1.2.5. Герменевтика.....	51
1.2.6. Праксеологія.....	56
1.3. Методи наукового пізнання та методологія права.....	62
1.4. Динамізм у розвитку права	64
1.5. Класифікаційні ознаки галузі права.....	65
Рекомендована література.....	68
Розділ II. ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА	69
2.1. Ознаки інформаційного права	69
2.1.1. Предмет, методи і принципи.....	69
2.1.2. Інформаційно-правові відносини.....	75
2.1.3. Інформаційне право як наука та навчальна дисципліна.....	79
2.2. Базові поняття та матеріальність в інформаційній сфері.....	81
2.2.1. “Людина”, “громадянин” і “особа” та “права” і “свободи”...	81
2.2.2. “Інформація” та “дані”.....	85
2.2.3. Специфічність інформаційної матеріальності.....	93
2.3. Право в інформаційній сфері	101
2.3.1. Права людини у міжнародних документах.....	101
2.3.2. Інформаційні права у класифікації прав людини.....	104
Рекомендована література.....	105
Розділ III. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО	107
3.1. Інформаційна політика	107
3.1.1. Провідні країни світу.....	107
3.1.2. Інформаційна політика в Україні.....	112
3.1.3. Джерела інформаційного законодавства.....	114
3.2. Основні інститути інформаційного законодавства.....	116
3.2.1. Освіта та наука.....	116
3.2.2. Засоби масової інформації та доступ до інформації	120
3.2.3. Інформатизація та побудова інформаційного суспільства...	132

3.3. Спеціальні інститути інформаційного законодавства	155
3.3.1. Електронне урядування та електронний парламент.....	155
3.3.2. Захист персональних даних.....	163
3.3.3. Інтелектуальна власність.....	175
3.3.4. Електронна комерція	184
3.3.5. Електронний банкінг.....	188
3.3.6. Інформаційна безпека.....	197
3.3.7. Інститут новітніх технологій.....	206
Рекомендована література.....	223
Розділ IV. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА	
ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ.....	226
4.1. Адміністративна відповідальність	226
4.2. Цивільна відповідальність.....	232
4.3. Кримінальна відповідальність	234
Рекомендована література.....	236
Розділ V. ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	
ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	237
5.1. Стан та перспективи інформаційного законодавства.....	237
5.2. Проекти систематизації.....	245
5.3. Кодифікація інформаційного законодавства.....	254
5.4. Порівняння інформаційного законодавства	
з європейськими правовими стандартами.....	262
Рекомендована література.....	278
ТЕРМІНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ.....	279

Передмова.

У розвитку інформаційних і електронно-інформаційних відносин, які відображають становлення інформаційного суспільства, дедалі більшого значення набувають знання основ філософії і теорії інформаційного права. Їх призначення – допомогти сформулювати узгоджену систему впорядкування інформаційних відносин та умови створення в державі цілісного інформаційного законодавства.

Для досягнення вказаної мети автори виходять з розмежування категорій “інформаційне право” та “інформаційне законодавство”. Перша – закріплює елементи, які визначають принципи та вихідні приписи інформаційно-правових відносин, друга – елементи, які визначають норми організаційного поділу законодавчих актів, котрі сформовані в результаті запровадження правил регулювання конкретних інформаційних відносин. У загальному плані, “право” інформаційної сфери існує, передусім, для визначення державної політики, а “законодавство” – для усіх суб’єктів інформаційних відносин.

Зазвичай спілкування супроводжується бажанням інформаційного впливу на свідомість співрозмовника, яка не виключає можливостей маніпулювання думками й фактами. У наш час, включення в інформаційно-комунікативні процеси новітніх інформаційних технологій та телекомунікаційних засобів можуть активізувати негативний вплив на психіку окремої людини, а також – на діяльність в інформаційній сфері суспільства й держави, що сприяє руйнуванню генофонду, переформатуванню психології народу, його самоідентифікації й деградації суспільства.

Видання є коротким викладом філософських, загальнонаукових, правознавчих поглядів та науково-теоретичного матеріалу за спеціальною науковою дисципліною – “Інформаційне право та інформаційне законодавство”. Деякі аспекти викладаються фрагментарно. Це пов’язане з тим, що сучасне національне законодавство містить у собі величезну кількість нормативно-правових актів, які визначають регулювання інформаційних відносин та потребують самостійного їх відбору та вивчення.

Теоретичне значення наукової дисципліни “Інформаційне право та інформаційне законодавство” визначається станом досягнень пізнань у філософії права, виявленням основних принципів і теоретичних напрацювань, які складають основу формування нової юридичної галузі – “Інформаційне право”.

Практичне значення дисципліни полягає в удосконаленні напрямів державної політики в інформаційній сфері та окреслення пропозицій для рішення основних проблем пов’язаних з систематизацією і створенням цілісної системи інформаційного права та інформаційного законодавства України.

Для більш детального пояснення й, при бажанні, ознайомлення з відповідними аспектами матеріалу, по тексту наводяться посилання на джерела. Рекомендована література, наприкінці розділів, входить до основних джерел за тематикою наукової дисципліни.

Розділ І. ФІЛОСОФІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПІЗНАННЯ

1.1. Право у філософії пізнання

Право (лат. – “jus”) у філософії пізнання (філософія права) – розділ юриспруденції (від лат. – “правознавство”, “знання”)¹, який досліджує явища і процеси, що визначають цінність і значущість категорії “право” в упорядкуванні суспільних відносин та сутність соціально-справедливого порядку як ідеалу у житті людини, суспільства, держави та у практичній юридичній діяльності.

Право – це явище результату віддзеркалення історії формування світової культури, так само як мораль і релігія. Воно встановлює зразок (модель) типової суспільної правосвідомості і поведінки людей та у властивій законодавству нормативній формі розпорядження закріплює духовні і соціальні цінності, накопичені цивілізацією (права людини на життя, свободу, власність, інформацію, творчість, народовладдя, розділення властей і ін.). Забезпечення виконання державою задекларованих в Конституції України і в ратифікованих нею міжнародних договорах принципів права, затвердження справедливості, виключення свавілля з життя суспільства – в цьому полягає головне призначення права. Не випадково слово “право” має одне коріння з такими словами як “права”, “справедливість”, “правова держава”.

Право як об’єкт досліджується різними юридичними науками, кожна з яких розглядає його під кутом зору свого специфічного розуміння досягнення мети пізнання дійсності. Розділення юридичної сфери на окремі галузі може створювати враження про те, що поняття “право” в кожній з них має відмінні один від одного властивості. Так, розглядаючи права людини як члена сім’ї, виробничої чи управлінської діяльності, суспільства, держави та ін., зустрічаємося з різними думками про право, поданими під різними уявленнями про відносини. Чим зрозуміліше усвідомлюються ці права, тим більше відчувається потреба їх узагальнення та об’єднання, бо в іншому разі права людини в одній сфері діяльності суперечили б її правам в іншій. Тобто виникає потреба у пошуках загальної, філософської ідеї права.

Головним в предметі філософії права є відношення свідомості та мислення людини до пізнання соціальної ролі категорії “право”.

Філософія права займається пошуками і встановленням “істинного знання” про загальну ідею права та втілення її у форму нормативного буття людей в суспільстві, що диктується самою наукою, а не будь-яким зовнішнім авторитетом чи парадигмами, які не виправдовуються. Вона спирається на історичні здобутки філософського і соціально-юридичного пізнання та орієнтоване на осмислення явищ суспільно-громадського порядку в контексті таких понять, як людина, суспільство, держава, влада, закон, соціально-правові відносини тощо.

Загальноприйняту в подальшому думку про сутність того, що вкладається в поняття “істинне знання” першим виказав французький філософ, математик, фізик Рене Декарт (1596 – 1650 рр.) – *В філософії слід вважати істинним тільки те, що*

¹ Філософія права. URL: [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)

виразно і ясно можна зрозуміти. Тим самим у науці було встановлено поняття “принципу” як першооснови, провідної ідеї, основного припису у будь-якому пізнанні, де істинним вважається лише те, що описано за допомогою (на підставі) цього принципу і виведеного з нього. З цього підходу, у даній роботі, й розглядаються всі питання, які стосуються головної у юриспруденції категорії “право”.

Філософія права має наступні основні функції:

світоглядна – на відміну від інших історичних форм світогляду (міфології і релігії) пов’язана з інформаційно-понятійним, абстрактно-теоретичним поясненням;

гуманітарна – повинна сприяти формуванню гуманістичних цінностей і ідеалів, затвердженню мети життя, у якій людина вищий продукт природи;

соціальна – покликана виконувати двоєдину задачу – пояснювати соціально-правове буття та сприяти підвищенню якості духовних і матеріальних змін у житті людини, суспільств та діяльності держави;

прогностична – передбачає оцінку стану та створення гіпотез про тенденції соціально-правового буття;

методологічна – передбачає вивчення методів пізнання соціально-правових явищ, найзагальніші підходи до їх визначення.

Методологія філософії права визначається як філософське вчення про методи пізнання і перетворення реальності, про застосування принципів світогляду до процесу пізнання природи права, до правової творчості взагалі, правовому знанню і мисленню та до юридичної практики. При цьому мають у увазі не тільки загальнофілософські, але і конкретно-наукові методи.

Методи філософії права – це сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здійснюється процес отримання об’єктивних знань про загальні закономірності і суть правових і державних явищ. Крім того, під методами філософії права розуміються також способи впорядкування наявного матеріалу, його логічного розташування з метою подальшого глибшого і різностороннього вивчення.

Філософія права має давню історію. Її проблемами займалися античні філософи Сократ, Платон, Аристотель, Демокрит, Епікур, Цицерон та ін. Сам термін “філософія права” з’явився у кінці XVIII століття. Німецький правознавець, засновник історичної школи права Гуго Гроцій (1764 – 1846 рр.) ввів його для позначення “філософії позитивного права”². До нього філософи з давніх часів не виділяли філософію права із загальної філософії звичаїв. Г. Гроцій перший виділив науку права з науки звичаїв. Причина цього виділення полягає у питанні: як людина ставить до себе самої, а з іншого боку – до інших; звісно, вона до себе не та, що для інших. Звідси виникає питання: ким повинна бути людина щодо інших і інші щодо неї.

Г. Гроцій вважав, що елементи римського і німецького права, що склалися, без критичного і диференційованого підходу, були малопридатні для практичних потреб, в результаті важко було сказати, на що слід було орієнтуватися – історичну правду або існуючу практику. В результаті, помилки в розумінні правових

² Гроцій Г. Учебник естественного права или философия положительного права. – (Историческая школа права). URL: [//www.bibliotekar.ru/istoria-politicheskikh-i-pravovyh-ucheniy-1/100.htm](http://www.bibliotekar.ru/istoria-politicheskikh-i-pravovyh-ucheniy-1/100.htm)

елементів, привели до використання навіть кращими вчителями необ'єктивних прийомів і засобів, що стали традиційними. У книзі “Підручник природного права, або філософія позитивного права” Г. Гроцій оспорував основні положення теорії природного права і справжнім його джерелом вважав звичай, що історично склався. Концепцію суспільного договору він відкидає по ряду підстав: “...Таких договорів ніколи не було – всі держави і установи виникали і змінювалися іншими шляхами. Суспільний договір практично неможливий – мільйони незнайомих людей не можуть вступити в угоду і домовитися про вічне підпорядкування установам, про яких вони судити ще не можуть, а також про покору ще не відомій людям. ...Влада і право виникали по-різному. Ніякий їх різновид не відповідає повністю розуму, вони признаються не безумовно, а тільки тимчасово правомірними, проте те, що визнано або признавалося безліччю людей, не може бути абсолютно безрозсудне. Право виникає з потреби рішення суперечок. ...Звичаї мають ту перевагу перед законом, що вони загальновідомі і звичні. Безліч законів і договорів ніколи не виконуються. Звичай, що історично склався, і є справжнє джерело права”.

Історична школа права одержує популярність після публікації брошури професора Берлінського університету Ф.К. Савінії (1779 – 1861 рр.) “Про покликання нашого часу до законодавства і правознавства” (1814 р.). У своїй роботі він приводить загально історичні етапи “життя” категорії “право”³:

“Дитинство. На цьому етапі право тільки формується. У людини ще не існує уявлення про абстрактну норму і сприйняття права носить характер віри, які потребують правових обмежень. Саме тому у первісних народів виникає уявлення про юридичні дії, які символізують початок або припинення правовідносин. Ці дії за допомогою наочності закріплюють існування права в певній формі (звичай). Правосвідомість тут розвинена слабо, в людині панують емоції.

Юність. На цьому етапі юристи виділяються в особливу групу. Для розвитку цей час має сенс творчого пориву. Юристи діють в союзі з народом, тобто корпоративна правосвідомість ще не склалася. Право створюється розумним, доцільним.

Зрілість. На цій стадії ускладняється політичне і економічне життя, розвиток культури, і все це приводить до ускладнення права. Виникає необхідність професійної кваліфікації. Остаточно складається правова наука і правова система придбаває завершеність. Право стає більш штучним, воно не втрачає зв'язок з народним життям. Юристи перетворюються на особливу замкнуту касту.

Старість. Творчі пориви народу угасають, в праві панує закон, не створюється вже нічого нового. Право живе за рахунок старих норм, немає нового. Народний дух вмирає і на його місці виникає новий народ і нова правова система. Спадкоємності між різними народами бути не може”.

Ф.К. Савінії прагнув довести помилковість уявлень про те, що право створюється законодавцем. Воно, на його думку, не залежить від випадку або свавілля. Право всіх народів складалося історично, так само, як і мова народу, його мораль і політичний устрій. Будучи продуктом народного духу, право живе в

³ Новгородцев П.И. Историческая школа юристов. Её происхождение и судьба: опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии : сб. тр. “Немецкая историческая школа права”. Челябинск: Социум, 2010. С. 1-125.

загальній свідомості народу у формі не стільки абстрактних понять, скільки живого сприйняття юридичних інститутів.

Послідовником Ф.К. Савіній був його учень Г.Ф. Пухта (1798 – 1846 рр.). Він писав про природний саморозвиток права, який росте з народного духу, як рослина із зерна. Воно витікає з народного духу так само, як мова і мораль. Свідомість права виникає ще в сім'ях, але свідомість смутна; з утворенням народу воно виступає на перший план, бо люди зв'язані взаємним визнанням інтересів кожного, через що в народі панує юридична свідомість. Для охорони права від порушень народ її утворив державу.

Первинною формою права Г.Ф. Пухта називав звичай, який витікає з народної свідомості. Потім для його виразу в твердій формі (згідно вимог загальної волі народу) створюється законодавство. Услід виникає юриспруденція, право юристів, які створюють юридичні положення, що лежать в глибині народного духу, але не виражені ясно звичаєм та законом. І законодавець, і юристи не створюють “приписи права”, а лише сприяють розкриттю різних сторін народного духу.

У загальному плані представники історичної школи доводили, що саме право – історична спадщина народу, яка не може і не повинна довільно мінятися. Справжнім буттям, джерелом права є не закон, що приймається, змінюється, відміняється державою, а звичай (з приростом історичної мудрості – від *Авт.*) у приписах, які виражають дух та бажання народу.

У XVIII – XIX ст. були розроблені основи “раціоналістичної філософії права та держави” (Г. Гроцій), теорій “загальної справедливості” (Ф. Бекон), “природного права” (Т. Гоббс), “не відчуження прав” (Д. Локк), “рівності та панування у державі волі і суспільного договору” (Ж.-Ж. Руссо). На системний розвиток філософії права визначально вплинули І. Кант та Г.В.-Ф. Гегель.

В дореволюційній Росії філософія права була запроваджена у 1863 р. як навчальний курс. Після революції 1917 р. цей філософсько-теоретичний науковий напрям втратив своє самостійне значення і фактично розчинився в “теорії держави і права”, яка продовжила йти у напрямі “легистського права” (“номативістської юриспруденції”), що ототожнює сутність понять “право” та “закон”⁴. Усі юридичні підручники навіть у їхній назві не ставили “право” в пріоритеті, “державна” визначалась на першому місці.

У наші часи філософія права розвивається на базі комплексу джерел знань, які визначаються такими поняттями, як: “онтологія”, “гносеологія”, “епістемологія”, “логіка”, “антропологія”, “аксіологія”, “герменевтика”⁵ та “праксеологія”. При цьому, з середини 1960-х років, наука, зокрема, юриспруденція, стала активно звертати до такого терміну, як “інформація”. На основі спроб зрозуміти її природу та сутність, був закладений фундамент пошуків знань щодо нового наукового напрямку

⁴ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемчученко (голова редкол.) та ін. Київ: “Укр. енцикл.”, 1999 – 2004. Т. 3. С. 466

⁵ Філософія права. URL: [//www.ru.wikipedia.org/wiki/](http://www.ru.wikipedia.org/wiki/); Юридична енциклопедія: в 6 т.; редкол. Ю.С. Шемчученко (голова редкол.) та ін. Київ: “Укр. енцикл.”, 1999 – 2004. Т. 6: Т–Я. С. 276.

під назвою “Теорія наукової інформації”⁶, який потребує свого філософського та юридичного осмислення. Зазначимо, що до вказаного часу термін “інформація” в юриспруденції не застосовувався взагалі.

Задачі філософії пізнання наукової інформації можна розглядати в теоретичному і прикладному аспектах. В теоретичному плані основною задачею цієї галузі знань є виявлення закономірностей, яким підкоряються і відповідно до яких відбувається створення інформації, її обробка, використання та поширення; дослідження якісних і кількісних характеристик інформації і інформаційних процесів. В прикладному плані задача наукової інформації полягає у забезпеченні раціональної і оперативної інформаційної комунікації в умовах розвитку інформаційно-комп’ютерних технологій і мереж, формування баз даних та активного використання різноманітних інформаційних ресурсів.

1.2. Джерела знань філософії права

1.2.1. Онтологія

Онтологія (от давньогрец. – “існує”, “поняття”, “навчання”) – розділ філософії вивчаючий буття, його природу, суть, принципи⁷. Поняття “буття” тлумачиться як: об’єктивна реальність (матерія, природа), існуюча незалежно від свідомості людини; сукупність матеріальних умов життя суспільства; життя, існування⁸.

Термін “онтологія” запропонував Р. Гокленіус⁹ в “Філософському словнику” (1613 р.), а пізніше, в 1656 році, він був використаний І. Клаубергом¹⁰, який визначив його “онтософією” – як еквівалент поняттю “метафізика”. У практичному вживанні термін був закріплений Х. Вольфом¹¹, що розділив семантику термінів “онтологія” і “метафізика”. Проте, у класичній метафізиці (тобто, у першоосновах, які не доступні досвіду) поняття “буття” включає й те, що вкладається у поняття “Бога”¹².

⁶ Михайлов А.И., Черный А.И., Гиляревский Р.С. Основы научной информации. Москва: “Наука”, 1965. 655 с.; Гольдгаммер Г.И. Информационное обеспечение исследований и разработок. Москва: “Сов. радио”, 1976. 352 с.

⁷ Онтологія. URL: <http://www.ru.wikipedia.org/wiki>

⁸ Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70000 слов / под ред. Н.Ю. Шведовой. 21-е изд., перераб. и доп. Москва: Рус. яз., 1989. 924 с. С. 70.

⁹ Войтов А.Г. Философия. – (Р. Гокленіус): учебное пособие аспирантам. URL: http://society.polbu.ru/voitov_philosophy/ch32_ii.html

¹⁰ Клауберг І. URL: <http://kadrarecords.ru/sicaisi10maboe30/2sLEk3TO3nOYh/oZ8ovFoQFLhV8LGrLHR3j53arJKN19hUO9ak7ybHF0WYqf1sdvvd53DwaL1eJ/t1GPgXnRQJvJhwQAEajQ6Flw+i+NeyTrJr0cTvk1bt1H3C7hZ4ZU0nIVEYENQWTFIE4=>

¹¹ Вольф Х. URL: <http://philosophy.wideworld.ru/dictionary/3/38>

¹² Зунде А.Я. Метафилософский аспект античной “онтологии”. – (Античная философия : специфические черты и современное значение). Рига, 1988. С. 24-27; Черняков А.Г. Онтология времени. Бытие и время в философии Аристотеля, Гуссерля и Хайдеггера. С-Пб., 2001. 460 с.; Романенко Ю.М. Бытие и естество: онтология и метафизика как типы философского знания. С-Пб., 2003. 779 с.; Рубашкин В.Ш., Лахути Д.Г. Онтология: от натурфилософии к научному мировоззрению и инженерии знаний. *Вопросы философии*. 2005. № 1. С. 64-81.

Основним предметом онтології є форми буття, їх сутностей та властивостей (матеріальні, духовні, ідеальні), а також – простір, рух, час.

Реальність традиційно асоціюється з матерією (матеріальний світ) та духом (духовний світ, включаючи поняття “душа” та “інтелект”) і підрозділяється (матеріалістами) на живу, не живу та соціальну матерію, що породжує формалізм по відношенню до особи як до безликої людини взагалі.

Поява та розвиток комп’ютерних систем, інформаційних технологій та мереж, можливості техніко-технологічних засобів обробки та поширення даних призвело до появи категоріально-понятійного апарату, який відображає формування так званого “інформаційного суспільства” та становлення нового середовища – електронно-інформаційного простору. Виникла нова форма буття, яка отримала назву “віртуальної реальності”^{*}. Вона визначає наявність процесів у енерго-інформаційному (електронно-інформаційному) полі, виникнення нового виміру у житті людини та появу у *предметі онтології нової форми – ірреальності буття*.

Питання онтології – це як найдавніша тема європейської філософії. Найважливіший внесок в розробку цієї проблематики внесли Платон і Аристотель, завдяки яким класична філософія греків досягає вищого рівня.

Платон синтезував старогрецьку онтологію в своєму вченні про “ідеї”¹³. Буття, за його розумінням, є сукупність ідей, які сприймаються розумом, віддзеркалення яких визначає різноманіття речовинного світу. Він провів межу не тільки між буттям і становленням (тобто текучістю світу, що сприймається людиною), але і між буттям і його “безвладним початком”, тобто незбагненою основою, визначеною їм як “Благо”. У онтології неоплатоніків це виступає як співвідношення “єдиного” “понадбуття” і “розуму-буття”. Онтологія у Платона тісно спрямована на інтелектуальне сходження до істинного буття.

Аристотель систематизував і розвинув ідеї Платона, при цьому також істотно просунувся вперед, уточнюючи (у “Метафізиці”¹⁴) смислові відтінки понять “буття” і “сутність”. Він визначив ряд нових і значущих для пізнішої онтології тем: буття як дійсність, божественний розум, буття як єдність протилежностей і конкретна межа “осмислення” матерії формою.

Як зауважує філософ Н. Гартман: “Ця “Метафізика”, яка сама вже була пізнім продуктом грецького духу і виникла в усвідомленій полеміці з Платоном і старими учителями-досократіками, на всі часи залишилася базовою працею по

^{*} Прим. Термін “віртуальність” давно використовувався в різних науках і галузях знань, зокрема як позначення вірогідності деяких об’єктів у фізиці. Він також був застосований у визначенні поняття “віртуальна реальність” для тривимірних макромоделей, реалізованих за допомогою комп’ютера. Фахівці фірми “VPL Research” (California), що використали термін “virtual reality”, описують апарат, який він позначає, як “засіб, здатний відтворювати сні при пробудженні”. Потім у пресі стали з’являтися назви: “віртуальний офіс”, “віртуальна мережа”, “віртуальні технології”, “віртуальний банк” тощо. Використання терміну “віртуальність” стало зростати. Сама “віртуальна реальність” донедавна була не теоретичним уявленням, а скоріше, красивою метафорою, за якою кожний бачив щось дуже загадкове і “круте”.

¹³ Платон. Соч. в 3-х т. / пер. с древнегреч. / под ред. А.Ф. Лосева и В.М. Асмуса. Москва: “Мысль”, 1968.

¹⁴ Аристотель. Метафизика. Соч. в 4-х т. Москва, 1978. URL: [//www.philo.sophy.ru/library/aristotle/metaphisic/metaphisic.html](http://www.philo.sophy.ru/library/aristotle/metaphisic/metaphisic.html)

онтології. Перш за все саме з неї і сьогодні доводиться вступати в дискусію по всякому новому досвіду, і притому в тим більшій мірі, ніж більш він відхиляється від прокладених тут шляхів, яким слідували більше двох тисячоліть. Методична строгість аристотелівського способу дослідження цілком виправдовують це. ...Але сьогодні, як і раніше, значна група проблем “сущого як суцього” (або суцього як такого) вельми далека від остаточного вирішення. ...Основне питання залишається все тим же і що стара протилежність номіналізму і реалізму складає кардинальну проблему, яка як і раніше актуальна”¹⁵.

Не зважаючи на те, що філософія часів еллінізму була зацікавлена в онтології в тій мірі, в якій та могла стати основою для етичних побудов, онтологія Платона і Аристотеля (особливо її неоплатонічна переробка) визначила у наступному всю західноєвропейську онтологічну традицію.

Зворотним пунктом в історії онтології з’явилася “критична філософія” І. Канта¹⁶, що прогнала стару онтологію нове розуміння об’єктивності як результату оформлення відчуття категоріальним апаратом суб’єкта, що пізнає. Буття представляє з себе два типи реальності – матеріальні феномени і ідеальні категорії, з’єднати їх може тільки синтезуюча сила “Я”. За І. Кантом, питання про буття самі по собі не має сенсу поза сферою дійсного або можливого досвіду. Попередня онтологія тлумачиться І. Кантом як гипостазірованне (те, що навіюється, має межу недосяжності) поняття чистого розуму. В той же час саме кантівське розділення універсуму (тобто, позначення загальних ідей і понять) поділяється на три автономні сфери (світ природи, свободи та доцільності) та задає параметри нової онтології, в якій єдина для до кантівського мислення здатність виходу у вимірювання істинного буття розподілена між теоретичною здатністю, що знаходить надчуттєве буття як трансцендентна позамежність (тобто, за межами свідомості і пізнання), та практичною здатністю, що відкриває буття як посюсторонню реальність свободи.

При цьому Н. Гартман звертає увагу на наступне: “Що нас ...відділяє від старої онтології, так це кантівська перебудова теорії пізнання. Критика чистого розуму, наскільки вона взагалі торкалася онтології, хоча і була проти її дедуктивне-апріорного характеру, але саме через це зачіпала все ж таки деякі з перших передумов, прийнятих у давнину. Понад те, вона показала, що існують теоретико-пізнавальні умови, з’ясування яких необхідне і для проблеми буття. Але до пізнання того, що і сама вона в свою чергу висувала онтологічні передумови – хоча і необхідні, але жодною мірою не гарантовані і не урівноважене критикою, – вона не дійшла. Рівно як і сам І. Кант не враховував того, що він значною мірою працював з категоріями старої онтології”.

Г.В.-Ф. Гегель, спираючись на відкриття І. Кантом трансцендентальної суб’єктивності, частково повернувся до кантівської раціоналістичної традиції побудови онтології на основі гносеології: у їх системах буття є закономірним етапом

¹⁵ Гартман Н. К основоположению онтологии / пер. с нем. Ю.В. Медведева; под ред. Д.В. Сютяднева. С.-Пб.: “Наука”, 2003. 627 с. URL: <http://www.koob.ru>

¹⁶ Кант И. Критика чистого разума / пер. с нем. Н. Лосского; прим. Ц.Г. Арзаканяна. Москва: Эксмо, 2007. 736 с.

розвитку мислення, тобто моментом, коли мислення виявляє свою тотожність з буттям¹⁷. Проте ототожнення буття і думки (і відповідно онтології і гносеології) в його філософії, яка визначається змістовною основою єдності структуру суб'єкта пізнання, було обумовлено кантівським відкриттям активності суб'єкта. Саме тому онтологія німецького класицизму принципово відрізняється від онтології Нового часу: будова буття досягається не в статичному спогляданні, а в його історичному і логічному породженні, онтологічна істина розуміється не як стан, а як процес.

Для західноєвропейської філософії XIX в. характерне різке падіння інтересу до онтології як самостійної філософської дисципліни і критичне відношення до онтологізму попередньої філософії. З одного боку, досягнення природних наук послужили основою для спроб нефілософського синтетичного опису єдності світу і позитивістської критики онтології, а потім й аксіології. З другого боку, філософія життя намагалася звести онтологію (разом з її джерелом – раціоналістичним методом) до одного з побічних прагматичних продуктів розвитку ірраціональної першооснови (“воля” у А. Шопенгауера і Ф. Ніцше). Неокантіанство і близькі до нього напрями форсували гносеологічне розуміння онтології, намічене ще в класичній німецькій філософії, перетворюючи онтологію швидше в метод, ніж в систему. Від неокантіанства йде традиція відділення від онтології аксіології, предмет якої цінності, де людина вища цінність.

У філософії XX століття спеціально онтологічною проблематикою займалися філософи М. Хайдеггер (“фундаментальна онтологія”) та К. Поппер¹⁸. К. Поппер сформулював концепцію трьох світів: світу фізичних об'єктів і станів, світу психічних і ментальних станів свідомості та світу об'єктивного змісту мислення. Сюди входять зміст наукових гіпотез, літературні твори і інші не залежні від суб'єктивного сприйняття об'єкти¹⁹.

В умовах електронно-інформаційної революції, що відбулася в світі в останні десятиліття, однією з ключових її особливостей є зростання значимості інформації в суспільних відносинах.

В Україні вказане знайшло лише опосередковане відображення у 2005 році у документі Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань майбутнього під назвою: “Про єдність закономірностей розвитку Природи і суспільства”²⁰. У Передмові до Програми діяльності комісії зазначається, що життя людей на Землі тісно пов'язане з її Природою, дією Сонця і оточуючого нас Космосу. Людству притаманне активне мислення і агресивний вплив на Природу. І далі: “На Землі діє два принципи буття: принцип вдосконалення і принцип знищення. Принцип вдосконалення розглядається так: якість енергії, яку Земля

¹⁷ Гегель Г. В.-Ф. Философия права / пер. с нем., ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц; авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсисянца. Москва: Мысль, 1990. 524 с.

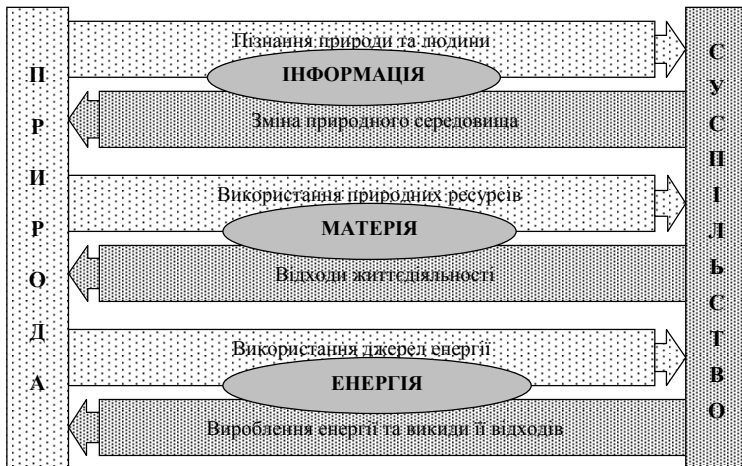
¹⁸ Ажимов Ф.Е. Онтолого-метафизические проекты современной западноевропейской философии. *Вопросы философии*. 2007. № 9. С. 145-153; Губин В.Д. Онтология: проблема бытия в современной европейской философии. Москва, РГГУ, 1998. 191 с.

¹⁹ Поппер К.Р. Логика и рост научного знания. Москва, 1983. С. 439-440.

²⁰ Про єдність закономірностей розвитку Природи і суспільства. – (Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради України з питань майбутнього, 2005 р.). URL: [//www.naukaivlada.in.ua/.../Unity_laws-UA.pdf](http://www.naukaivlada.in.ua/.../Unity_laws-UA.pdf)

отримує від Сонця, є вища, ніж якість енергії, яка Землею випромінюється у Космос, хоча величини обох енергій однакові. Завдяки цьому форми буття на Землі стають усе більш складними і досконалішими. Принцип знищення передбачає: у замкненій невідновлюваній системі спонтанно наростаючий безпорядок, ... зростає ентропія. Чим більшою є ентропія невідновлюваної замкнутої системи, тим більш невідновлюваною є ця система і тим меншою інформацією вона володіє”.

Людина завжди мала справу з інформацією на кожному кроці: в мовах, в комунікаціях, в системах клітин живих істот, в управлінні, лініях зв'язку, в інформаційних технологіях та ін. Тому заслуговують на увагу висновки сучасної науки, що інформація є однією з фундаментальних, універсальних та основоположних величин, яка становить основу світобудови, поряд з енергією та матерією.

Спроби зрозуміти те, що вкладається в поняття “інформація”, відомі з часів Платона. Він є родоначальником ідеї інформації – “бесцветная, бесформенная и неосозаемая сущность, в сущности своей существующая, зримая только для кормчего души – разума”. За Платоном, інформація присутня у світі об’єктивно, поза волею і бажанням людей. За Н. Вінером – “інформація ... не матерія і не енергія”²¹.

Академік В. Глушков вважав: “Інформація в самому широкому її розумінні являється мірою неоднорідності розподілу матерії і енергії в просторі і в часі, мірою змін, які супроводжують всі процеси, що протікають у світі. ... Інформацію несуть в собі не тільки наповнені буквами сторінки книг або людський мовний апарат, але і сонячний світ, шум водопада, шелест листя і т.д.”²².

²¹ Вінер Н. Кибернетика и общество. Москва: Издательство иностранной литературы, 1958. 200 с.

²² Глушков В.М. Мышление и кибернетика. *Вопросы философии*. 1963. № 1. С. 34.

І. Кочових, заступник Голови Ради Міністрів УРСР із науково-технічного прогресу в 1977 р., писав: “Фиксированная информация является памятью о прошлом для использования в будущем, и ею обладают все системы мироздания. ...Информация является такой же субстанцией, как Материя и Энергия. Они триедины и вместе составляют все мироздание. ...Информация – это отношение Материи к Энергии. ...то есть, Информация является Временем (но не календарным), а Время – Информацией. ...Все системы, живые и неживые, образуют вокруг себя энергетические и информационные полюса, причем, информационные полюса являются средством связи всех систем в едином информационном поле Вселенной. Эти полюса, которые сейчас называют аурой или наносферой, в действительности являются информационным полем”²³.

Виходячи з того, що людина та природа знаходяться у взаємодії, яка виявляється у взаємному обміні енергією, речовиною та інформацією, та застосувавши формулу з шкільної фізики, зазначене вище, як вважаємо, можна відобразити так:

Час (t) =	шлях (S)	простір	Матерія	= Інформація
	швидкість (V)	рух	Енергія	

Залишається питання – який сенс вкладати у поняття “інформація” стосовно його рівності “часу”, за виключенням того, що ця так звана сутність або субстанція якось пов’язана зі зміною (рухом) часу?

Французький філософ Рене Декарт, один з основоположників сучасної філософії, якій вказав шляхи у методології системності наукового мислення, красиво зауважив: “Дайте мені матерію і рух, і я побудую вам з цього Всесвіт”.

Сьогодні загальноновизнано, що в основі усіх процесів Всесвіту лежать матерія (речовина), енергія та інформація. Якщо з енергією начебто усе ясно – вона, як вважається, не може бути знищена і нікуди не зникає, тільки переходить чи трансформується то в речовину, то в інші види енергії, з інформацією відбуваються дивні речі. Незрозумілою, наприклад, є властивість інформації не зменшуватися від її споживання, а навпаки – збільшуватися, “розмножуватися”. Одночасно, відомо, що все у Всесвіті має свою енерго-структуру, енерго-поле (у людини – так звана аура). Це поле – не просто згусток енергетики (вона складеться на 75 % з “темної” енергоречовинної маси, якій протистоїть гравітація), а енерго-інформаційна субстанція, яка, як сьогодні говорять, має своє функціональне призначення згідно із закладеною в неї кимось або чимось програмою існування, діяльності та трансформації щодо переходу від одного “стану” до іншого.

Інформація у зазначеному вище сенсі – це програма стану та поведінки будь-чого або будь-кого, що підтверджує слова Н. Вінера: “Все действует согласно полученной информации”. Звідси можемо стверджувати про те, що Всесвіт – це процеси у матеріальних структурах, які зазнають інформаційно-енергетичних змін. Тобто, першопричиною змін у природі є зміни у інформації, в результаті чого

²³ Кочових І. Головний Закон Всесвіту. Вінниця: “Антекс”, 2001. 48 с.